

1925 чылдың август 31-де
үгүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№8
(18595)

2015 чылдың
январь 27
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Ш. КАРА-ООЛ: «Чедииншкин бүрүзү өөрүшкүнү болгаш чоргааралды оттурар»

Делегей чергелиг эссе конкурзунун тиилекчилери

Соңгу-Чөөн Азия чурттарының регионал-
дыг администрацияларының каттыжыш-
кыны — Соңгу-Чөөн Азия чурттарының
регионнарынга бүгү талалыг дузалаар со-

рулгалыг 1996 чылда тургустунган деле-
гей организациязы. Каттыжышкынның
кол сорулгазы — шупту адырлар талазы-
биле, ооң иштинде удуртулга, экономи-

ка болгаш культурага кады ажилдажыл-
ганың база удур-дедир солчушкуннун
дузазы-биле регионга бүгү-ниити чаагай
байдалды чедип алырынга дузалаары.

(Уланчызы 2-ги арында) ➡

СООК ХЕНЕРТЕН КЕЛГЕН

Сооктуң хенертен келгени-биле онза
байдалдарны болдурбас сорулганы
Тываның Баштыңы салган.

Бо кыжын республикага аажок чылыг
болганы билдингир, агаарның температура-
зы 30 градус сооктан эртпейн турган, бо
неделяның эгезинде хенертен соой берген.
Январь 26-ның эртенинде термометр 42
градусту көргүскен.

Хенертен келген сооктуң айтырын
видеоконференция хевирлиг болган аппа-
рат хуралынга сайгарган. Аңаа республика
Баштыңы Шолбан Кара-оол, Чазак Дарга-
зының оралакчылары, яамыларның болгаш
ведомстволарның удуртукчулары, тус чер
чагыргаларының даргалары киришкен.

ОБЯ-ның Кол эргелелиннің дыңнатка-
нын езугаар алырга, республикада чоннун
амыдыралы-биле холбашкан бүгү черлер
чогумчалыг ажилдап турар. Одаар чүүлдүн
курлавыры бар, электри хандырылганын-
да үзүктелишкин болбаан, республика
болгаш федералдыг автооруктарда, арт-
сыннарда аргыжылгада шаптараазын чок.

Республика Баштыңының коммунал
болгаш орук албаннарын доктаамал бе-
лен чорукка тургузарының дугайында
айтышкынын боттандыраары-биле Орук-
транспорт яамызы айыыл чок чоруктуң не-
мелде хемчеглерин ап, оруктарның элзэн
айыылдыг участоктарынга дүн-хүн чок
дежурныйлашкынны тургускан, эргежок
чугула апарган таварылгада чынныр чер-
лерни организастан. Орук бригадаларын
кывар-чаар материалдар-биле, орук аштаар
херекселдер-биле хандырган.

Ак-Довурак хоорайның болгаш Улуг-
Хем кожуунунң чагыргалар удуртукчуларын
аппарат хуралынга дыңнаан. Чурттакчылыг
черлерде котельнаялар үзүктелишкин чок
ажылдап турар, чуртталга бажыңнарында
болгаш социал адырның черлеринде чо-
гумчалыг температураны тургускан дээрзин
удуртукчулар илеткээнер.

Сооктуң хенертен келгени-биле хол-
баштыр Шолбан Кара-оол амыдырал хан-
дырылга объектилеринин ажилын док-
таамал контролга тударын, чылыдылга
чурумун сагыырын, онза байдалдар тургус-
тунуп кээп болурун барымдаалааш, акша-
хөреңгини белеткеп алырын тус чер чагыр-
галарының баштыңнарынга, яамыларның
удуртукчуларынга дааскан.

ШАЖЫН БОЛГАШ НИИТИЛЕЛ

Тыва — чоннарның болгаш
шажын-чүдүлгелеринң кады
ажылдажылгазы дээш. Тыва-
ның Баштыңы Шолбан Кара-оол
ниитилелдин угаан-бодал амы-
дыралынга шажынны эгидеринге
деткимче көргүзер ужурулг деп
санап турар. Чеди-Хөл кожуун-
нун чагыргазынга болган хурал-
га ол буддизмге болгаш право-
слав шажынга чүдүүр кижилерни
деткиринин эргежок чугулазын

демдеглзэн. «Буддистер болгаш православ чүдүлгелиг кижилер
от-боттарын деткижер ужурулг, ону ханы билип турарыңар эки-
р. Республикада православ-даа, буддист-даа хүрээлер туттунуп
тар»-деп, ол айткан.

«Шажын болгаш ниитилел» информация-анализ төвүнүн
резидентизи Алексей Гришин хүрээлер тудар херекке күрү-
нүн деткимчезинин дугайында айтыргыны Тываның Башты-
ңын көдүрүп турар деп санаан. «Хүрээни күрүнөден хоойлу
угаар аңгылааны шын. Езу барымдаалап алыр болза, күрүне
ажын организацияларының саң-хөө ажил-агый чорудулгазын
болгаш шажын тудугларын кылырынга киришпес ужурулг.
негелдени өскээр көөр чамдык чүүлдер бар. Бирээде, Со-
т Эвилелиннің чылдарында шажынның дыка хөй тудугларын
ырган болгаш буза шапкан. Совет Эвилелиннің чылдарын-
шажын организацияларындан хоойлуга чөрүштүр хавырган
чү-хөреңгини эгидеринин программазы бар болгай. Ийиде,
триарх Алексей шажынның күрүнөден аңгы турары шын, ын-
за-даа ол ниитилелден аңгы эвес болгай деп демдеглеп турду.

(Уланчызы 2-ги арында) ➡

КАМГАЛАЛ ЯАМЫЗЫНЫҢ КЫЗЫЛДА ТУДУГЛАРЫ

Январь 23-те Федералдыг тускай тудуг агентилелиннің удур-
тукчузу Кызылда туттунуп турар Камгалал яамызының объектиле-
ринге хамаарышкан хуралды эрттирген. Тывага болгаш ооң төвү
Кызылдың инфраструктуразының сайзыралынга аажок ужурулг-
калыг объектилерге доктаамал кичээнгейи дээш агентилелдин
удуртулгазынга республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол чет-
тиргенин илереткен. «Республиканың Чазаа-биле регионалдыг
штаб тургустунган. Ону бодум удуртур мен. Штабтың хуралдарын
ай санында, чугула херектигге хүн бүрүде чорудар. Шериг ту-
дугларының талазы-биле ажилчын хуралдарны неделяда чаңгыс
катап эрттирер» — деп хуралдың кижикчилеринге ол дыңнаткан.
Чугула айтырылганың бирээзи — туттунар объектилеринин чыры-
дылга хандырылганын республиканың Чазаа шиитпирлзэн дээрзин
Шолбан Кара-оол демдеглзэн. «Тывазнерго» четки компаниязы
биле ААН немелде күштер аңгылаарының дугайында дугуржулга-
ны чедип алган.

Шериг хоорайжыгажының девискээринде тудуг ажилдарының
чорудуун № 9 Кол эргелелдин даргазының хүлээлгезин түр када
күүседип турар Виктор Бойко болгаш «Сибстройконтакт» КХН-
нин чингине директорунун оралакчызы, хүлээникчи организация-
ның төлээзи Иван Марченко олар дыңнаткан.

Бо чылдың төнчүзүнде 300 хире гектар шөлге чогуур инфра-
структура-биле хандырылган ниитизи-биле 87 объект туттунар
ужурулг. Төлевилел документилерин ажилдап кылып тура, тутту-
нар объектилерге Азияның төвүнде турар республиканың найы-
сылалының овуру-хевиринге тааржыр национал онзагай чүүлдер-
ни кириринин талазы-биле республика Баштыңының саналын
төлевилекчилер өөренип көргөн.

Тудуг шөлүнде ажилдар эрткен чылдың август айда эге-
лзэн. Тудугларның вертикалдыг планнаашкыны кылдынган,
хоорайның девискээри-биле эртер шупту беш орукту чоруткан.

(Уланчызы 2-ги арында) ➡

КАМГАЛАЛ ЯАМЫЗЫНЫҢ КЫЗЫЛДА ТУДУГЛАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Оларны майда асфальтылаар. Казарма болгаш чуртталга зоналарында бажыңнарның таваан салыр талазы-биле ажылдар чоруп турар. Чазын тудугжулар саны 2 муң чедер ужурлуг.

Республика Баштыңының бодалы-биле чөпшээржил, Тускай тудуг агентилелиниң удуртукчузу Александр Волосов шериг хоорайының объектилеринин мурнады тудар чугулазын барымдаалап, тудуглары чада аайы-биле киририн онзалал айткан. Баштайгы объектилерни июль айда, оон соонда чаа тудугларны ай санында дужаар сорулганы ол салган.

Хуралды түнөп тура, Александр Волосов тудугжуларга объектилерни чада аайы-биле кириринин үе-хуусаазын, акшалаңдырышкынның база ажылчын күштериниң шимчээшкенин үе-хуусаазын вторникте дужаар кылдыр дааскан. «Казармаларны, складтарны, техника болгаш ок-чепсек шыгжаар черлерни шериг албанын кижилери үезинде алыр ужурлуг. Оларның өг-бүлеси — бүрүн хандырылгалыг чуртталга бажыңнарын, республика — чаа ажылчын олуттарны. Тударының хуусаазы — кыска, ындыг-даа болза күүсеттинген болур. Аңаа таарымчалыг бүгү-ле байдалдар тургустунган. Республиканың Чазармалыг-даа арга-биле биске дуза кадарыңга белен»

— деп, ол чугаалаан.

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол хуралдың киржикчилеринге медеглээн: «Камгалал яамызының Кызылда тудуп турар объектилерни 2015 чылдың белен эвес байдалында бистин республикага аажок ужур-дузалыг. Чүге дизе ол чүгө чурттуң камгалал шыдалын быжыглаар эвес, оон ыңай Тываның социал-экономикага хөгжүлдизинге ажыктыг. Тудугга тус черниң курлавырларын, ажылчын күштерин кириштирери ажылче хаара тударының талазы-биле айтырыгны иинтирилээр арганы бээр. Ол чуртта тургустунуп турар берге байдалдың уржуктарын элээн чавырылдырар.

Шериг хоорайыгажы Тываның найысылалының оң талакы эрик кезээниң сайзыралының үнденин алаар дээрзинге идегээр-дир бис. Ынчангаш түр када турар тудугларны эвес, а хоорайга чаа хевир кириер, быжыг, үр хуусаалыг объектилерни тударын күзеп тур бис».

Тудугжуларның мурнундан Александр Волосов Кызыл хоорай шериг объектилеринден аңгыда, чараш, быжыг, таарымчалыг чуртталга бажыңнарлыг болгаш социал адыр талазы-биле улуг тудугларлыг чаа «микрорайонну» алыр дээрзин Шолбан Кара-оолга бүзүрктен.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Бистин ниитилеливистин амыдыралыңга шажын организациялары көскү ролду ойнап турар. Ону көрбейн барып болбас-деп, «Шажын болгаш ниитилел» информация-анализ төвүнүн президентизи Алексей Гришин демдеглээн. — Янзы-бүрү экстремистер, кажар политиктер боттарының экстремистиг, политиктиг болгаш өске-даа сорулгаларыңга шажынны ажылгап турар чүүлдер делегейде хөй. Ынчангаш күрүне шажын организацияларын бодундан болгаш ниитилелден кайы хамаанчок аңгылаас ужурлуг.

Шажын организацияларын да кирип турар кижилер дээрге, Россия Федерациязының хамаатылары ышакжыл. Хамаатыларны чүдүүр кижилерден чүге аңгылаар ужурлуг бис? Дөмей улус-тур. Ынчангаш күрүне шажын организацияларынга бүгү талалыг дузаны чедирер алаар. Оон иштинде шажын оран-саваларыңга, ылаңгыя төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары болур оран-саваларга саң-хөө дузазын чедирер херек. Оон алгаш көөрге, шажын оран-саваларын тударыңга дузаны федералдыг-даа, регион-даа деңгелдеринге чедирери чугула деп бодаар мен. Хамактың мурнунда

чер участогун тускайлаар, коммуникацияларга кожарыңга байдалдарны тургузар талазы-биле организастыг хемчеглер аңаа кирер. Оон тарифтери бүдүрүлгелерге бизнес ээлеринге ышакш болбас ужурлуг. Ол ышакш тудуг материалдары-биле база дузалап болур».

Чоокта чаа Хову-Аксынга хамаатыларның салган акша-хөреңгизи-биле будда хүрээзин туткан. Тываның Баштыңы Чеди-Хөлдүн чурттакчыларыңга, деткикчилерге, тудугжуларга, шажын ажылдакчыларыңга болгаш кожуунуң эрге-чагыргаларыңга ол чаагай херек дээр четтиргенин илереткен. Ам ында православ дуган тудары көрдүнүп турар.

Чаңчыл болган шажынны сайзырадып турары-биле республиканың чурттакчылары бир демниг болгаш найыралдыг апарганы илден болуп турар. «Шажынны ниитилелдин угаан-бодал амыдыралыңга эгидеринге күрүненниң ролу эң чугула болуп турар — деп, Шолбан Кара-оол санаан. — Салгал алган чүүлдеривисти шын болгаш мерген угаан-биле ажылгаар ужурлуг бис. Чаңчыл апарган шажын-чүдүлгө хамааты-

Ш. КАРА-ООЛ: «Чедишкин бүрүзү өөрүшкү болгаш чоргааралды оттура»

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Амгы үеде Каттыжышкын Кыдаттын, Моолдун, Японияның, Россияның, Соңгу болгаш Мурнуу Көрейниң 73 регионун каттыштырып турар. Россия Федерациязындан Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн 16 региону кирип турар. Тыва Республика 2006 чылдың сентябрыдан эгелеп Каттыжышкынның кежигүнү апарган.

Регионнар кежигүннеринин, өөреникчилерин ортузунга чарлааны делегей чергелиг конкурс ийи дугаар эртип турар. Бир дугаары 2013 чылда болган. Тываның өөреникчилери аңаа идепкейлиг киришкен. Оларның чедизин жюри кежигүннери демдеглээн, шаңналга төлөптиг болган.

2014 чылдың чогаадыларының темасы — «Соңгу-Чөөн Азия болгаш амгы үеде оон туружу». Ниитизи-биле Кыдаттан, Япониядан, Моолдан, Көрейден, Россиядан 40 ажыл кирген. Россияның регионнары 16 эссени таныштырган, оларның 14-үн Тываның өөреникчилери бижээн. 10 өөреникчи шаңналдыг черлерни алган. Моолдун чингине консулу дээрги Ганболдтуң киржилгези-биле Тываның Чазак Бажыңыңа тилекчилерни шаңнаан.

«Бистин ажы-төлүвүс янзы-бүрү деңгелдин аңгы-аңгы конкурстарыңга идепкейлиг болгаш чедишкинниг кирип турар. Чаа

чедишкин бүрүзү өөрүшкүнү болгаш чоргааралды оттура».

Бистин республиканың эки омур-хевирин тургузарыңга силерниң кириген үлүүнү дээр четтирдим. Силерге аажок чоргаарланып тур мен» — деп, Шолбан Кара-оол бичи уругларга, оларның ада-иезинге болгаш бажыларынга өөрүшкүнү илереткен.

Номчаан чогаадыларындан бодунуң сактышкыннарын чугаалап тура, төрөөн черинге улуг ынакшыл-биле бижээн Александр Шыжаның эссезин Шолбан Кара-оол онзалал демдеглээн. Оон бодалы-биле Александраның ажылы Соңгу-Чөөн Азия чоннарының салым-чолунуң ниити чүүлүн, оларның езу-чаңчылдарының онзагайын чырыдып шыдаан.

Бичи дыңнакчыларны ада-иелеринин чагыг-сүмелерин утпайн чоруунуң база боттарының биче төрөөн черинге төлөптиг болуун күзевиишан, салым-чаянныг уругларны деткири-биле республикада хөй-ле чүүлдер кылдынып турар дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн. Оларның чижээне Кызылда Президентинин кадет училищезин ажитканын чугаалап болур. Ында Тываның шупту кожууннарындан 65 кадет өөренип турар. А 2016 чылда кыс уруглар-биле каттай өөреникчилер саны 300 чедер.

«Республикада «Өг-бүлө бүрүзүңге дээди эртемниг бирден

эвээш эвес уруг» губернатор вилелиниң дугайында дыңнаа силер. Келир үеде амыдырал — тускай эртем шилиир х келир. Ол үеде чедир бо хүн чүткүлүнү чидирбейн, боттага болгаш биче төрөөн чер ажыктыг орукту шилип алыр бүзүрээр кижидир мен. Тыва биле база каттай байыр чедир мен» — деп, ол чугаалаан.

Моолдун чингине консул болд база тилекчилерге э динишкыннерни күзээн: «Мө өөреникчилери база кон киришкен. Оларның чамд шаңналдыг черлерни алган чалза-даа бо хүн мен силер өөрүп, чаа-чаа чедишкын күзеп тур мен».

Конкурска Россияның кичилеринин аразындан бирги Каттыжышкынның регионнар кежигүннеринден шупту кичилеринин аразыңга ийиги алган Каа-Хем кожуунуң Ика сумузунуң ортумак школаың 8-ки класының өөреникчиси Александра Шыжага республиканың Баштыңы диплом, акшасуй белекти берген.

Тыва Республикадан өскө лекчилер: Ильинка суму бешки классчызы Инна Худкова, Чадаана хоорайың №1 класының 11 «а» класының никчилери Дозураш Ондар бо Милана Санаа, Чадаананың школаының 11 класстың никчизи Лидия Манчалмаа, Хем суурнуң №2 школаың онгу классчызы Дозураш Мидак-Довурак хоорайың №3 клас мак школаының 9 «а» клас өөреникчизи Сайын-Белек Хоку, Кызылдың №1 школаы чедиги классчызы Михаил Куу Бай-Тайга кожуунуң Хемчик мак школаының дөрткү класчы Светлана Салчак, Тээли суу ортумак школаының 3 «в» класының өөреникчизи Камилла Салчак олар база шаңналканнар.

Долаана САЛЧ

А.ЕНЗАКТИҢ тырттыг чуруктары.

ШАЖЫН БОЛГАШ НИИТИЛЕЛ

ларның саналын езугаар күрүненниң деткимчези-биле хүн бүрүнүң амыдыралынче кирер ужурлуг. Чүдүүр кижилерге шажын тудугларын кылып бээр херек, ол чүдүлгениң сайзыралыңга дуза чедирер болгай. Мурнунда хүрээ-хиттерни буза шалкан күрүне ону катал тургузар дээр бүгү күжүн үндүрер алаар. Кызыл хоорайга төп будда хүрээзин тудар акша-хөреңгиниң бюджетте чогу хомуданчыг. Ол тудугну кылырыңга дузалаар кижилерни тывар дээр бүгү күжүн үндүрер мен. Ол ышакш православ шажынны сайзырадырыңга база деткимчени көргүзөр мен».

2011 чылда Тывага Воскресенскиниң кафедралдыг хүрээзи туттунган, ону Москваның болгаш бүгү Русьтун патриарыгы Кирилл ада ыдыктаан. Хүрээ тудуунга Шолбан Кара-оол деткикчилериниң акша-хөреңгизин идепкейлиг хаара туткан. Республика найысылалыңга будда хүрээни тударын деткир чаагай сеткил марафонун оон саналы-биле эрттирер. 14-кү Далай-Лама «Сүбедей» спорт комплекзинин чоогунда оон турар черин ыдыктап каан.

Бо чылын хөй кижиде киришкен суг ыдыктаар езулал Кызыл хоорайга, ону эрттирп чаңчылчаан чер — Вавилин ээтпээнге болган. Буддист Шолбан Кара-оол Крещение эжиндиришкенинге чеди чыл улаштыр киришкен. Эрге-чагырганың өске-даа төлээлери эжингенер. Ол езулал бүгү-ниити хөглээшкениң байдалыңга болган.

Алексей Гришин мынча деп демдегледип турар: «Регионнарың удуртукчуларының байыр-ладаларга бодунуң чүдүлгезин барымдаалап эвес, девискээрде шажын-чүдүлгелер аайы-биле кирижи чугула. Албан-дужаал элээн кижиде бодунуң хамааржыры чаңгыс шажынның өмүнээзинден эвес, хамактың мурнунда күрүненниң өмүнээзинден кирип ужурлуг. Ол чүл дээрге, бистин ниити байлаавыс болур бүгү чүдүлгелерге күрүненниң хумагалыг болуп турарының демдээр-дир, күрүне кижилерни шажын-чүдүлгө аайы-биле аңгылай көрбес. Православ, буддист, иудей, мусульман, өске кандыг-даа чүдүлгениң төлээзи болзуңза, күрүнеге бир дөмей Россия Федерациязының хамаатызы болур сен

— деп, Алексей Гришин демдегледип турар. — Күрүне бүгү чүдүлгелерге хүндүткелдин көрүп турар. Бир эвес республика ур тутчузу кижиде боду буддист болза, православ шажынның жилеринин хемчеглеринге кир турар болза, оон ат-алдары бе болур. Ону шын угланышкын санаар мен».

Христиан езулалдарга кир турарын Шолбан Кара-оол мынча тайылбырлап турар: «Аңгы-аңгы сөөк-язы, шажын-чүдүлгелиг болгаш езу-чаңчылдарлыг улус чурт турар улуг чурттуң хамаатыла дыр бис. Христостун төрүттүнгенден тывылган Чаа чылдыг кады ут турар бис. Аңгы-аңгы чаңчылдар болгаш шажын-чүдүлгелериниң тышкан байырлыг хемчеглери бичоннун байырлалын болдуруп турар. Февральда Ай календарың Чаа чылды — Шагааны уткуур болур. Ол база багай чүүлдерни, кар сөстөрни каары-биле холбаш байырлал. Мээң-биле Шагаан Дөгээ даанга православ коллегиярым база уткуур. Хөй национал чоннуг күрүнеде чурттал турар өөрүп тур мен. Бот-боттарың үнелеп, хүндүлөп, деткип чорууус эки-дир».

«ДЕМНИГ СААСКАН ТЕВЕ ТУДУП ЧИИР»

Эртем-шинчилел ажылдары

2013 чылдың май айда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин боттандырып эгелээр дугайында чарлаан.

Төлөвилелдин сорулгазы, ону боттандырыының аргаларын чонга тайылбырлаар талазы-биле улуг ажылды массалыг информация чепсектеринге чоруткан. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин ажил-агыйжы сеткил-көөнүг, эрес-кежээ кижилер дораанна идегеп, аңаа киржи берген. Чамдык кижилер боттарының хууда ажил-херээн эгелээринге, ажил-агыйжы кижилер оларны алгыдып алырынга губернатор төлөвилели дузалыг болган. Төлөвилелди колдуунда республика бюджетинден акшаландырган. Акшаландырыышкына «Көдээ ажил-агый рыногун хөгжүдери болгаш көдээ ажил-агый продукциязының чиг эт болгаш аш-чем рыногун өйлээри», «Күш-ажыл рыногунда байдалды чогумчудары», «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдери» тускай сорулгалыг республика чергелиг программаларның акшатөгерин база «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелинче хаара туткан. Ол үпү демей-ле республика бюджетинден үнүп турар акша-төгерикти үрмектевейн, чаңгыс аай ажылгаары берген. Үстүндө адаан төлөвилелдерин күсели-биле 83 миллион рубль хире акшаны 2013 чылда «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин чини-биле боттандырган элээн ай санныг төлөвилелдерни акшаландырыына шингээдип тан. Боттарының девискээринде төлөвилелдерни боттандырыына кожуннар база шаа-биле акшатөгерин кириштирген. Эң хөй шаландырыышкын 2013 чылда дараазында кожуннарда болган.

дыр» деп чөпшээрэжи турар. Ооң чылдагааны чүдөл? Чүгө дээрге бо төлөвилелди Тываның чурттагы чонунуң шаг-шаандан бээр кылып келген ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга үндезилээн.

Экономиктиг сорулгалардан аңгыда, чидиг социал айтырыгларны (эң ылаңгыя көдээге) шийтирилээр арганы губернатор төлөвилели берген. Төлөвилелдин деткимчезиниң ачызында чамдык кижилер боттарының ажил-херээн ажыдып ап шыдааннар, а хууда ажил-агыйлыг турган кижилер ону алгыдып, кылыр ажил-дың хемчээлиниң улгатканы-биле холбаштыр ажил тыппайн турган кижилерни ажилга хүлээп ап турарлар. Ындыг сайгарлыкчылар, ажилчын туруштары ажытканы дээш, «Күш-ажыл рыногунда байдалды чогумчудары» деп тускай сорулгалыг республика чергелиг программа дамчыштыр акшатөгерик деткимчезин ап турар.

Республика, кожун болгаш суму чергелиг албан-дужаалдыг даргаларны биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле ажилды дүргедеринче, ажил-агыйжы кижилерге дээштиг дузаны чедиреринче, черле ынчаш социал-экономиктиг айтырыгларже ханылаарынче, оларны тывыгыр-сагынгыр шийтирилээринче албадапкан деп болур.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин боттандырып келгенин түннелинде Тывага бүдүрген барааннар тус черниң рыногунга улам-на улуг хемчээлдиг черни ээлеп, чамдыктары өске девискээрлерин бааранарын тус черниң рыногундан «үндүр кызып» эгелээн. Оларга «Туран» кызыгаарлаан харыскалалыг ниитилелдин, Чеди-Хөл кожунда «Оюн» тараачы-фермер ажил-агыйжы бүдүрүп үндүрүп турары сүт болгаш сүттен кылган продукцияларын, «Бай-Хаак Аква» кызыгаарлаан харыскалалыг ниитилелдин савалаан Тываның суун, оон кылган янзы-бүрү суксуннарны хамаарыштырып болур. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин улаштыр сайзырадыр дээн болгай, ынчангаш тус черниң садыг рыногунга республикага бүдүрген продукция аймаа

тардан кири сөөртүп, чурт иштинге продукция бүдүреринче кошкак кичээнгей салып турганы Россияның бодунга продукция (эң ылаңгыя аш-чем аймаа) бүдүрер чүткүлдүг кижилерни бүгү талазы-биле деткири амгы үеде тодаргай аларган. 2015 чылдан эгелеп Россия бараан бүдүрүкчүлерин акшатөгерик, эртем-техниктиг деткимче, үндүрүлгө болгаш чээлилерге чигелделер дээш бүгү талазы-биле деткири чайлаш чок. Ынчангаш бар-ла деткимчени долзуу-биле ажылгаарының бүдүрүлгени чаа деңгелге үндүрериниң үндезини бистиң республикада «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели-дир.

Бо төлөвилелди боттандырып келген үеде ооң киржикчилериниң мурнунга чаа-чаа сорулгалар төлөвилелдин алыс утка-шынарындан үнүп турар. Оларның

бирээзи эт, сүт дээш, өске-даа көдээ ажил-агый продуктуларын болбаазырадыры, продуктуларның шынарын баксыратпайн шыгжаары. «2015 чылда хамык күжүвүстү аграр экономиканы көдүреринче, хамыктың мурнунда, көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадырынче угландыраар бис. Берге үеде чогуур туруштары ээлеп алыр арга бисте бар» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң Айыткалынга демдеглээн.

Республиканың чурттагы чонун тус черге бүдүрген аш-чем аймаа болгаш барааннар-биле хандыраарының, Тывадан дашкаар рынокка чижилгени тургузуп шыдаар продукцияны бүдүрериниң амгы үеде кол үндезини «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелди кластерлиг байдалга боттандыры. Ол сорулга-биле республиканың девискээринге мал согар пунктуларны, мал продукциязын болбаазырадыр цехтерни, эт, сүт дээш, өске-даа продукция шыгжаар соодукчуларны, ногаа аймааның чаа технология-биле дериттинген складтарын тудары дээш, өске-даа эргежок чугула ажилдарны кылып чорударын планнап турар.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин боттандырып эгелээнден бээр ийи чыл эрте берди. Ооң кол чедишкени — хөй санныг биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерниң республикада тытып келгени, ажил-ижинге чазак-чагырга дузалап болур дээрзинге кижилерниң бүзүрей бергени. Бүзүрел-биле кады ажил-агыйжы чорук — күчүлүг шимчедикчи. Ынчангаш аңаа даянган «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин курлавыры ам-даа арбын. Аңаа бүзүрел-биле, демниг ажилдаар арга ажил-ишчи кижилерде бар.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Чуруктарны архивтен алган.

АРЖААННАРНЫҢ АЖЫК-ДУЗА-ЗЫНГА ХАМААРЫШТЫР

Тываның аржааннарының эм шынарларын тодарадырының талазы-биле ийи чыл дургузунда үргүлчүлээн шинчилелдин түннелин үндүрер.

Бойдустан аржааннарының эм шынарын албан-езузу-биле хүлээп көөрүнүң талазы-биле Тываның Баштыңының 2013 чылда саналдааны төлөвилелинниң күүселдезиниң түннелин үндүрер үе чоокшулаан. Февраль 6-да Кызыл хоорайга регионнар аразының «Тываның аржааннары болгаш ооң эм шынарлары: шинчилелдин түннелдери, чугула айтырыглар болгаш перспективалар» деп эртем-практиктиг конференция болур. Ол шинчилелдериниң түннелдери Тываның аржааннарына санаторий-курорт комплекзин тударының эргежок чугулазын бадыткаарына болгаш ону регионну сайзырадырының күрүне программасына кириринге дуза болур деп санап турар.

Конференцияның организакчызы Тываның медицина-социал айтырыгларның эртем-шинчилел институтунун тайылбыры езугаар алырга, чүгө Тываның эртемденнериниң звес, Сибириниң кол-кол шинчилел төптериниң ат-алдарлыг специалистериниң, а ол ышкаш кожавыста Моолдун төлээлекчилериниң киришкени ол улуг хемчээлдиг эртем ажылының бирги үе-чадазының түннелдериниң дугайында отчетту кириер. Төлөвилелдин удуртукчуларының бирээзи, химия эртемнериниң кандидаты Кара-кыс Аракчааның чугаазы-биле алырга, бо үе-чадада эң кол ажылды-Тываның болгаш Сибириниң регионнарының аразында элээн билдингир аларган аржааннарының эм шынарларын эртем талазы-биле бадыткаарып боттандырганы,

улустуң кирип турар аржааннарының чогумчалыг байдалдарының дугайында маргылдаа чок бадыткалдарның чыгдынганы.

Дараазындагы үе-чадада эртемденнер аржааннарының эм шынарларын улам ханы шинчилээрлер. Чугаа болза, кандыг аарыгны кайы аржаанга эмнезе эки дээрзин тодарадыры-биле дириг амытаннарга шенелде эрттирериниң дугайында болуп турар. Ону боттандыраары-биле тускай белеткеттинген дириг амытаннарга, чижээ, аскыр-дегеге лабораторлуг шенелдени эрттирер, ону РЭА-ның Сибирь салбырының Бурят эртем төвүнүн ниити болгаш шинчилел биологиязының институту тыва төлөвилелдин киржикчилеринге чедирип бээринге белең.

Төлөвилелге дүүштүр регионун эрге-чагыргаларының сорулгаларының дугайында Тываның кадык камгалал сайыды Орлан Донгак конференцияга тодаргай таныштырар. Республиканың аржааннарына чонун туралааны-биле кирип турарының дугайында илеткелди Томскиде курортология болгаш физиотерапия эртем-шинчилел институтунун терапия салбырының удуртукчузу Ирина Смирнова кылыр деп турар.

Тываның аржаан сугларының болгаш оларны шингээдип алырының перспективаларын конференцияга химия эртемнериниң кандидаты, ТР-ниң медицина-социал айтырыгларның эртем-шинчилел институтунун эртемден секретары Кара-кыс Аракчаа илеткээр. Аржааннарда медицина-клиника шинчилелдерин боттандырып турган эмчилер конференцияга чүве чугаалаарлар, олар аржааннарда эмненип турган кижилерни хайгаараанының, кымга кандыг ажыктыг болганының дугайын таныштырар.

КАРАНТИННИ УЗАТКАН

Дүүндөн эгелеп соок күштелген. Даң бажында Кызылга агаарның соогу -42 градус четкен. Хемчеглерни кызыгаарлаарын чарлааны-биле найысылалдың өөреникчилери, улуг класс өөреникчилеринден аңгыда, школаже келбес. Ол хүн Шолбан Кара-оолдун даргалааны-биле эрткен Чазак хуралына грипп болгаш чидиг респираторлуг вирус халдавырының деңгелинниң улгатканы-биле холбашкан байдалды чугаалашкан. Росхергелел-хайгаарал карантинни узадырын сүмелээн.

«Школаларга хемчеглерни кызыгаарлаарын четвергекке чедир узадыр деп шийтирилээн. Грипп байдалы чавырылбаан, 7 муң ажыг кижилер аарып турар. Эң багай чүүл — оларның хөй кезин (86 хуузу) — бичии уруглар. Республикада эпидемиологтук байдал 4,7 катап, Кызылда 2,4 катап улгаткан. Уругларны дистанциялыг өөредир талазы-биле школаларның директорлары хемчеглерни алыр. Доозукчу класстарга хемчеглерни сагып тура, өөренип келирин сүмелеп тур бис» — деп, Шолбан Кара-оол ВКонтакте четкизинде бодунуң арынынга бижээн.

АЛБАН-ХААКЧЫТТАР ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТКЕН

Муниципалдыг албан-хаакчыттар ведомстволар аразының кады ажилдажылга системазының ажылының талазы-биле өөредилге эрткен.

«Тыва Республикада информастыг технологиялар төвү» казна бүдүрүлгезиниң ажилдакчылары 2015 чылдың январь 21-де Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының баазызын муниципалдыг бүгү районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарының төлээлекчилеринге өөредилгени эрттирген.

Семинарга күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелдериниң, архитектураның, хоорай тудуушкунунуң болгаш өнчү-чер харылзааларының 94 муниципалдыг албан-хаакчыды киришкен. Семинар үезинде ведомстволар аразының кады ажилдажылгазының үезинде системада ажилдап турар кижилерниң кандыг ажилдар кылырын тодараткан, нарын айтырыгларны болгаш оларны шийтирилээриниң аргаларын чугаалашкан. Ол ышкаш ол угланыышкыга ажилды иденкейжидериниң талазы-биле моон соңгааргы планнарын сайгарганнар. Муниципалдыг ачы-дуза алыры-биле электроннуг хевирге кириген билдиришкиннер-биле канчаар ажилдаарын дыңнакчылар херек кырында көргөннер.

Gov.tuva.ru-дан.

Т-Хөл кожунда — 30,9 миллион рубль, Кызыл кожунда — 17 миллион рубль, Чеди-Хөл кожунда 25,8 миллион рубль. Моон алгаш көөрге, тыва улустун «Демниг сааскан теветуп чиир» деп улугер чугаанда дег, Тываның эрге-чагыры-биле чону дем-биле, акша-деңгени каттыштырып тургаш, төлөвилелди херек кырында боттандырып шыдаан деп бөгүн үрелдини-биле чугаалап болур. Тываның чону бо төлөвилелди республиканың девискээринде эң ишчинниг боттанып турар ажил-иш деп беди-биле үнелей берген, эрге-чагырганың амгы удуртукчула-шүгүмчүлээр сагыш-сеткилдигилер безин «ылап-ла ындыг-

ам-даа көвүдээр чугаажок.

«Кол-ла чүүл — кижилерниң төлөвилелге бүзүрели. Боттарына болгаш эрге-чагыргага бүзүрел тытып келген. Кижилерниң бүзүрелин херек кырында ажил-херектерже шилчидер херек» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Украина биле Россияның аразында политиктиг чөрүлдээлдер-биле холбаштыр Америка болгаш Европа эвилелинниң чурттары бистиң чуртувуска хамаарыштыр экономиктиг кызагдаларны ажылгап эгелээн болгай. Россияга бүдүрүп үндүрүп болур продукцияларны даштыкы чурт-

Баштайгы тулчуушкун

Ада-Чурттуң Улуг дайынынга киржи, төрөөн чурту дээш амы-тынын берген фронтчуларның эрес-дидим чоруун бөгүнгү салгалдарывыс утпаан. Чаалыг дайын шөлүндөн эеп чанып келгеш, фронтучу Михаил Сундуй тыва эки турачылар дугайында номну чыып бижээш, чалы салгалга тураскаал кылдыр арттырып каан. «Баштайгы тулчуушкун уттундурбас» деп Михаил Сундуй мынчаар бижээн. Номдан үзүндүнү бараалгадыр-дыр бис.

«1944 чылдың январь 28-те акы-дуңма Украинаның Державно суурдан ырак эвесте мунгаш эзим иштинге доктааган бис. Ынчаарда бистиң взводувус дүнеки камгалалга турган. Салбыр командири кижик болганымда, эки турачы дайынчыларны дүнекиниң ийи шак үезинде таңынып черинге солугуштуруп кааш, чер оңуга олурган мен. А оңуга Монгуш Бүрбү, Маады Баян-Дөгүс, Түлүш Сундуй-оол болгаш оон-даа өске дайынчылар база турган. «Хенде хох» деп кургамзык үн дыңналган соонда, автомат-биле соксаал чок тарбыдады-ла берди. Х.Калбак, Ө.Сырат-оол суглар оңгудан үнө халыштывыс, дайын дезипкен. Ол дүне айдыны аажок болган, дезип бар чыткан дайыннарны амыр-соксаал чок боолуп турдувус. Ол өйдө дайыннарның бөлүк хайгылычылары бүдүү кедеп келгеш, бистиң туружувусче халдаан болгаш «дыл» тударын оралдашкан. А түңнелинде чүү болганын дээр, үш немец өлүрткен, бирээзи балыглаткаш, боду биске «дыл» болуп туттурган. Ону полктун штавынче дораан чорудупкан бис. Ол кыска сегиржи алышкыныга эки турачылар Т.Сундуй-оол биле М.Баян-Дөгүс олар аар балыглаттырган. Тыва эки турачылар эскадронунуң үшкүзү — бистиң взводувус, өске взводтардан мурнай фашистер-биле шак ынчаар тулушкан. Эскадрон командири капитан Кечил-оол даартазында бистиң взводтун дайынчыларынга байыр чедирип, өөрүп четтиргенин илергейлээн. Державно суурга гитлержи фашистер күштүг камгалалды тургузуп, аңаа танкыларны, минометтарны, үгер-бооларны, пулеметтарны дыка эки эптиг черлерге чажырып алганнар болган. Капитан татар Хафис Амхеджановтун бирги эскадрону суурже дорт халдап кирип турда, бистиң взвод улуг лейтенант Монгуш Саттың командылары-биле суурнуң оң талазындан шавар халдаашкыны эгелей бээривиске, фашистер бүгү-ле боо-чепсектери-биле үзүк чок боолар бергенер. Айттыг халдап кирери бергедей бээр, шавар халдаашкыны чадаг уламчылар дугайында капитан Ахмеджанов медээ берген. Сырат-оолдун болгаш мээң командылаан салбырларывыс ынчаарда Державнонун чөөн талакы девискээринде кезек ба-

жыңнарны хостап алкан. Державно суур дээш тулчуушкунга эң-не баштай дайынчы эживис Сеңгинни оскунган бис. Дайын шөлүнге дайынчы эжинден чарлырындан артык берге чүве чок. Түлүш Сеңгин-биле Тываның революстуг шеринге 1941 чылда кады келген мен. Ынчаарда харылзаа взводунга турдувус. Радио техниказын ол кончук дүрген шынгаздып алган болгаш дыка эрестиг, омак-хөлүг, оюн-каткылыг кижик чораан чүве... Фронтучу В. Белекпейниң «Баштайгы тулчуушкун дугайында сактышкыны: «Бистерни, Тывадан барган эки турачыларны, 1943 чылдың сентябрыда Украинада Ковров хоорайда айттыг шериг полугунуң бир эскадрону кылдыр хүлээп алган. Бистер ол хоорайга дайынчы программаны ийи-ле ай хуусаада шынгаздып алкан бис. Бистиң эскадронунуң дайынчы составына оон мурнунда шериг херзэн эртип турган-даа, дары чыды чытпал көрбээн-даа кижилер бар турган. Ынчангаш чогаалчы Степан Сарыг-оолдун мындыг одуруглары сагышка чайгаар кирип келир-дир:

Таныш кысты ол хүн ошкан

оолдар бар,

Дары кагы сеткилденген ашактар бар,

Авазының, ачазының өрзүлүндөн

Аңгы черге орнун салбаан

кыстар-даа бар.

Бистиң танкыга удур туржур взводувустун дайынчы составы баштай чаңгыстай адар ПТРД марканың чепсээн өөрөнгөш, оон соонда бештеп адар ПТРС марканың чепсээн, РПГ-43 гранаталары канчаар ажыглаарын өөрөнгөш бис. Оон аңгыда тулчуушкун үезинде шавар халдаашкыны, камгалалды канчаар чорударының, камгалалдан халдаашкыныч килериниң тактиктиг аргаларын база ол ыш-каш танкыга удур туржур взводтун, бүгү эскадронунуң мурнунга харысалгазын өөрөткен. Ол бүгү өөрөдигени дайын шөлдеринге, полигоннарга эрттирип турган. Камгалал үезинде бодунга тааржыр эки оңгуну казып алыры анаа эвес херек деп чүвени ынчан билген бис. Каш хонук эрткенде, «Камгаланыңар! — деп, дужаал үнерге-ле, кижик дурту оңгуну кыска үе иштинде казып алтар аларган бис. Биске бир катал база-ла танкыга удур туржур взвод командири, орус лейтенант практиктиг кичээл эрттирип келди. Ол лейтенант бистиң оңуларывыска келгеш: «Бо дайынчының бодунуң оңгузун казып алганы шын-дыр, ынчалза-даа тактиктиг частыры бар-дыр, чүл дээр, танкылар оңгунуң оң талазындан келир болза, бодунуң өөрү оон уун дуй чыткылап алгандыр. А бир эвес танкылар солагай таладан келир болза, бодунуң эштерин дуглап чыдар аларган-дыр. Оңуларның аразы база эмин

эрттир чоокшулай берген-дир деп чугаалааш, демги дайынчының хүүрзэн алгаш, оңгуну бичии када эде касты. Аңаа немей оңгунуң кыдыынга танк өрттендир шывадар частыр суглуг шилдериниң болгаш гранаталарның чыдар черлерин каскаш, оңгуну бичии алгытты. Ам оңу мырыңай хевир кире берди. Ол биске уттундурбас өөрөдиг болган. Оңу каскан санында-ла фашистерниң шой «парлары-биле» хөй тулчуп келген дуржулгалыг дайынчы орус эживисти сактып, оңуларывысты ыяк кылдыр казып алып аларган бис...».

Айттарывыс, хоюдуп каан чүве дег, малгаш-тулаага дүжүп чыдар болду. Шавар халдаашкыныча чадаг кирер деп дужаал үнген. Айт ажаакчылары айттарны от шугумундан кончук дүрген үндүрүп алгаш, чоруй барган. Взвод салбыр аайы-биле боттарының туруштарын элээр-биле эскадрон шалыпкын бурунгаарлап эгелээн. М.Сат, О.Оолактын взводтары атаканың бажынга чораан. Бүркейниң пулемет взводу бистер солагай талаал бурунгаарлап олур бис. Солагай таладан танк келбес, хыргыгыш тутчуп үнген малгаш бар. Үгер-боо, миномет октары ол-бо сыыңайнып, үзүк чок ында-мында дүжүп-ле тур. Бистиң дүрген бурунгаарлаарывыска малгаштыг тулаа кончук шаптыктап турган. Малгаш кыры-биле кылаштарга, буттар улам-на ханылай киргеш, чыдар. Чүгле эки чүвези кижиниң чанынча чазылган октар улуг хора чедирип шыдаас, малгашка кээп дүшкөш, дораан ыды чиде бээр. Малгашты чаза булгап, улам бурунгаарлап-ла олур бис. Ам-на Бүркейниң пулемеду, оон мурнунда взводтун автоматтары дааштап эгелей берди...».

Тыва эки турачыларның сактышкынынарын моон-даа ыңай хөйү-биле номчуп болур бис. Ол бүгүнү бөгүн биске чугаалаптар дириг фронтучулар артаан. Шумов алышкылар дугайында хөйү билер бис. Афган дайынынга киржи чораан дайынчылардан Кара-оол алышкылар — бөгүнгү үеде дириг кижик. Дайын деп чүүлү олар көргөн болгаш бөгүнгү аныяктарга үлегерин көргүзүп, дайын кым-га-даа херекчок деп чүүлү чугаалап чоруур. Тайбың үеде төрзөн чуртунга бараан болуп, ак сеткилдиг ажылдап, херек болза, Ада-чуртун камгалаарына олар кезээде белең. Ындыг төлөптиг оолдарны өстүрүп кижизиткен иелерге мөгөөр ужурулгус бис. Ада-чуртун камгалакчылары болуп, шериг албан-хүлээлгезин эрттирип чоруур оолдарывыска быжыг кадык-шылды, аас-кежиктиг чуртталганы күзеп тура, дээривис кезээде мөгөзгө-биле арыг-чаагай турарын-на күзээр-дир бис.

Лидия ИРГИТ,
журналист.

Шаңналы — селеме

Мээң авамның ачазы Дон Лопсан 1888 чылда төрүттүгөн. Хомду дайынынга киржи чораан. Ол дугайында авам Даг Серенмаа Лопсан уруу чугаазындан билип алган м. Кыргыз-ачам Хомду дайыны кончук аныяанда Улуг-Хем жуунуң Көк-Чыраа сумузуң элзэн каш өөрү-биле чоруп. Ынчан кырган-авам (хып даяныяк-чалыы уруг) иштиг аркалган. Кыргыз-ачам Хомду дайынындан чанып кээр, уруу харлыг маңнап турган-дыр.

Көк-Чыраа сумудан Хомду дайынынга барган тыва оолдар кончук эрес-дидим дайылдашкан дээр. Мээң кырган-ачам Донгак Лопсан база шылгараан. Эрес-дидим чордээш ону моол шеригниң баштыкызы чанчын Маскаржап 2 мезгилдиг дурттуг селеме-биле шаңнап. Кыргыз-ачамга ол хире узун селмени шаңналга бергенин бодаар кончук-даа узун-шыырак эр тургач хевирлиг. Хомду дайынынга тилкени байырлап, шериглерниң аразындан эң мөгө-шыырак эрлерни элээр чүве-дир. 256 мөгөлери аразындан Лопсан Күдерек шүүлгө мээң кырган-ачам Донгак Лопсан эң шыырак 8 мөгөлериң аразындан кирип хурашкан.

Хомду дайынындан келген ажы-төлүн азырап, мал-маганы өстүрүп, тараа-быдаа тарып, тайгандызындан аңнап-динчеп чоруткан. Тывага чаа амыдырал тургусчурунга улуг үлүүн кириге Көк-Чыраага колхоз организаста эгелээр, аңаа мал-маганының кезин салган.

«Ада-өгбөзениң маадырлы чоруун, күш-ажылын аныяк салга билер ужурулгус» деп, сентябрь 21-те үнген «Шын» солунга Михаил Дамдын-оол база Мария Хомуш бижээн-дирлер. Мен база оларны ындыг бодалын деткип, авамны ачазы Донгак Лопсанның дугайында бижидим. Оон ук-салгалы база оларның өгбөзи маадыр кижик чораан дег чүвени билип алзыннар.

Владимир МААЖЫК

Кызыл-Арыг суур.

«Алдын» кудага йөрээл

Бистиң эргим өгбөлөривис, Балгазын сумузуңун хүндүлүг чурттакчылары Мария Пюрбюевна, Каадыр-оол Борбакшинович Сыраттар 1964 чылда салым-чолун каттыштырып, өг-бүлө туруп чурттаандан бээр бежен чыл болган юбилейин демдегеп, «алдын» кудазын эрттиргенер.

Каадыр-оол Борбакшинович Сырат ажылчын оруун 1963 чылда Каа-Хем кожуунуң «Совет Тыва» колхозунга улуг зоотехник болуп ажылдап эгелээн. Аныяк специалист амыдыралының аайы-биле 1966 чылда Таңды кожуунуң «Революцияның чалбыжы» колхозка ол-ла эртемниң аайы-биле ажылдап кирген. Кады ажылдап чораан эш-өөрүнүң ат-сывын долузу-биле, ам-даа утпайн сактып, адап олурары магаданчыг. Мээң ачам дугайында сактышкынынарын каталкап дыңнаксаар мен. Каадыр-оол Борбакшинович күрүнениң шээр болгаш бода малының баш санын өстүреринге улуг үлүг-хуузуң кирип, үжөн алды чылдарның дургузунда үзүк-соксаал чокка, ак сеткилдиг, үре-түннелдиг ажылдааш, шаңнал-макталды ал чораан. Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, ол

бодунуң хууда арат ажыл-агыйын ажыткаш, тараа тарып үр үеде ажылдаан.

Мария Пюрбюевна Сырат 1963 чылда башкы эртемни дооскаш, Бин-Хем кожуунуң Ээрбек школазынга ажылдап эгелээн. А Балгазын школазынга 1966 чылда ажылдап киргеш, 2008 чылга чедир эге класстар башкылап, чаш ажы-төлдү номчуп, бижип, санап билер кылдыр, эртем-билигиниң улуг оруунче баштайгы базымнарны айтып, дөртөн беш чыл дургузунда буяныг үүлени кылып чораан хүндүткелдиг башкы. Ол эге класстарга өөрөдиг эргелекчилеп турган үезинде чаа ажылдап келген башкыларга арга-сүмези-биле дузалап, бодунуң дуржулганын дамчыдып чораан. Ол — «Россия Федерациязының нинти өөрөдигезиниң хүндүлүг ажылдакчызы» деп аттың эдилекчизи.

Каадыр-оол Борбакшинович, Мария Пюрбюевна олар ажы-төлүн, боттары ышкыш кызымак, амыдыралчы, бүдүштүг кижилер кылдыр кижизидип, эртем-билигге чедирип, чонунуң хүндүлүг кижилери кылдыр өстүргенер.

Л.МОНГУШ.

Балгазын суур.

Өөрүп четтирдим

Республика солуну «Шын» солун таварыштыр Ак-Туруг суурда, Чаа-Хөл кожуунда чаңгыс чер-чурттугларымга амыдырал-чуртталгамың кончук берге үезинде чедирген дузазы, ачы-буяны дээш сагыш-сеткилим ханызындан улуу-биле өөрүп четтиргенимни илередип олур мен.

Чаңгыс бажында хана ажылдыр кожоларымның квартиразы эрткен 2014 чылдың эрте чазын дүне өрттенип үнген. Ол өрт улаштыр бистиң квартиравысче дээривис дамчыштыр өөскүй берген. Чаа-Хөлдүн өрт ажылдакчыларының, чоок-кавы кожоларымның дузазы-биле өрттү өжүрүп, эт-септи даштыгаар үндүр дажып алып аргалыг болган бис. Хомуданчыг чүве — кожоларымның квартиразы долузу-биле өрттенип алган. Мээң квартирамның дээривис, крышазы өрттенип калган. Харын-даа өршээл бооп, кижилер когараваан. Өрт өжүрүшкен, эт-сепини камгалашкан чонумга мөгөйп, четтиргенимни илередип чор мен. Оларның дузазы эвес болза, бистиң квартиравыс база шупту өрттенип каар ийик.

Өрттенген квартирамны септеп алыры чаңгыс бот менээ дыка берге болган. Чонумдан дуза дилээримге, хөй кижик менээ шыдаар шаа-биле ачы-дузазын көргүстү. Квартираны септээринге херек манза, шиферден эгелээш, акша-көпөөккө чедир дузалашкан улус.

Ак-Туруг ортумаак школазында эге класстар башкызы уруунуң коллективи материалдыг дузаны дораан чыып бердилер. Суму чагырыкчызы Альберт Семис-оол (ам бистиң аравыста чок) бистиң өрттенген бажынывысты хамыкты мурнай аштадып,

өг-бүлезиниң мурнундан акша дузазын чедирген Чаа-Хөл кожуунуң чагырыкчызы Станислав Маадыр-оолович Сарбаакай ажылдакчылары-биле келгеш, бистиң байдалывыс-биле таныжып, материалдыг болгаш моральдыг дузаны көргүстүлөр.

Ак-Туруг суурда хууда пилорамалыг оолдар кижик бүрүзү бажынывысты септээринге херек манзаларны бердилер. Ол тудуг материалдары бажынывыска Сайдаш Дарыма хууда трактору-биле сөөртүп эккеп берди. Чаа-Хөлдө чуржум Начар Дартай-оол бодунуң машиназынга чонунуң чыып берген акшазы-биле садып алганывыс шиферни сөөртүп эккелди. Хөй чаңгыс чер-чурттугларым бажыны демнежип септеп бердилер. Бажыны септээринге Тамара биле Николай Доклуттар, Байлак Суван, Денис Дамбуу, Шолбан Ыдымчап дээш дыка хөй кижилер дузалаштылар.

Берге үеде биске дузалааныңар дээш черге чедир мөгөйп олур мен, чонум. Каң дег кадыкшыгың, өг-бүлөңерге кижик-чолду, чоок кижилериниңге, төрөлдериңерге аас-кежикти күзедим.

Татьяна ДАРТАЙ-ООЛ

Ак-Туруг суур.

РЕДАКЦИЯДАН: Татьяна Дартай-оол аңаа дузалашкан хөй кижилерниң ат-сывын бодунуң чагаазынга долдур бижээн. Бо чүүл чүгө кижилер аттарындан тургустунган даңзы хевирлиг апаар боорга, шуптузуңун ат-сывын кирип шыдавады. Биске берге таварышкан кижиге дузазын чедирген Силер бүгүдөге тыва чонунуң мурнундан «Шын» солун ачы-буяны күзеп тур.

Спорт, спорт, спорт...

ЧОРГААРАЛЫ — ШОРААН

Шораан Хайдып школачы үелеринден янзы-бүрү маргылдааларга бирги черлерни ээлеп, школаның болгаш төрөөн кожуунунун спортчу ат-алдарын камгалап турган. Чаа-Хөл ортумак школының 1996 чылда эки өөредилгелиг дооскаш, спортка хандык-шылдыг болгаш, келир үеде күш-культура башкызы болур мергежилин күзөлдүң-биле шилээш, ол-ла чылын Тываның күрүне университетинче кирип алган. Университетти 2011 чылда чедишкенин дооскан. Ол-ла чылда баштайгы ажил-ишчи базымнарын төрөөн школазындан эгелзэн аныяк башкы Сат Шулуу аттыг Чаа-Хөл ортумак школазында чүткүлдүг, тура-соруктуг ажилдап чоруур.

Шериг албан-хүлээлгезин Челябинск облазының Чебаркуль хоорайга эрттирген соонда, Шораан Семенович төрөөн школазынга улаштыр ажилдай берген. Мергежилинге ынак, бердинген болгаш, республика, Россия чергелиг маргылдааларга эки түннелдерни эккеп, бедик мергежилдин бадыткаан. Шораан Семенович — школадан дашкаар болуп эртип турар янзы-бүрү мөөрейлерниң идепкейлиг киржикчизи, тилекчизи. Кожуун чергелиг «Эр кижиниң мөзүлүү», «Эр чол» деп мөөрейлерниң тилекчизи.

Ооң удуртуп турары 9«в» класзының өөреникчилери республика чергелиг «Президент оюн-нарынга» бирги черни ээлээш, «Океан» лагеринге дыштанып, Тыва Республиканың адын бүгү Россия чергелиг спортчу маргылдааларга чедишкенин камгалааш, келгенер.

Кады чурттаан ынааныштыг эки Розалия Дозурашова Кызылдың башкы колледжинде күш-культура башкылап, чедишкенин ажилдап чоруур. Шораан Семенович биле Розалия Дозурашова — шилип алган мергежилинге бердинген, салым-чаяанныг, мөзү-бүдүштүг, тура-соруктуг башкылар. Аныяк өг-бүлө адазының изин салгаар чаптанчыг мөге оолдуг.

Аныяк башкыыска, ооң өг-бүлезинге, чымыштыг ажил-ижинге чедишкенин, аас-кежикти, ак орукту күздөдүс!

Солаңгы **ДАГБА-ЛАМА,**
Чаа-Хөл ортумак школазының
башкызы.

ЧУРУКЧУ МӨГЕНИН
ШАҢНАЛДАРЫ

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың алдарлыг чурукчузу, Тыва Республиканың күш-культуразының болгаш спортунун тергини, Бай-Тайга кожуунун «Арзылаң» мөгези Киров Түлүшев Хунаның 70 харлаан юбилейин таварыштыр республика чергелиг хөл шыдыраа маргылдаазы Тээли суурга эрткен дыштаныр хуннерде болуп эрткен. Аңаа Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, шупту кожууннарның шыырак дээн хоочун шыдыраачылары киришкен. Хар-назыны элзэн дөгүйдаа берген болза, январь айның чыккылама соогун безин тоовайн, эжиниң юбилейинге тураскааткан шыдыраа маргылдаазына киржир дээш, кайы ырактан кээп чыгып, амыр-менди солчуп, хөөрежип турар эрлерни көөргө, магаданчыг-ла чорду.

Бай-Тайга кожуунун спорт даргазы Александр Ондар маргылдааның ажыдышынын чарлап, ооң киржикчилеринге тилелгелерни күззэн. Маргылдааның мурнуу чарында Ак-Довурактың башкы училищезиниң музыка салбырының Бай-Тайга кожуунда доозукчулары солун концертти чонга көргүскен. Ооң соонда маргылдаа эгелзэн.

Маргылдааның киржикчилерин хар-назын айы-биле 50-59, 60-69, 70 хардан өрү назылыг шыдыраачылар бөлүктөргө чарган. Оларның аразында хөл шыдыраага республиканың ийи чемпиону, шаңналдыг черлерни чаалап ал чораан хоочун шыды-

раачылар бар болгаш, ужура-жышкыннар кончуг чидиг-чидиг болган. 70 хардан улуг хар-назыныг 8 шыдыраачыларның аразына Ак-Довурак хоорайдан Далай Саая, 60 хардан өрү назынныглар аразына база-ла Ак-Довурак хоорайдан Данзын-оол Лопсан, 50 хардан өрү назынныглар аразына Өвүрнүң шыдыраачызы Валерий Куулар тиелеп, бирги черни чаалап алганнар.

Шаңналдар онза болган. 70 хардан улуг назыныг шыдыраачыларны шуптузун, а 50-60 хардан өрү назыныг шыдыраачыларны 1-ден 8-ки черге чедир шаңналдыг черлерни ээлзэн-нерин салым-чаяанныг ус-шевер чурукчу Киров Хунаның бодунун чазааны кончуг чараш скульптуралары, тыва национал эт-сеп болгаш акша-биле шаңнаан. Нии-тизи-биле 27 хоочун шыдыраачылар эжиниң сагыш-сеткилин, салым-чаяанының онзагай белек шаңналдарын алгаш чанганнар.

Киров Түлүшевчиниң уругдары маргылдааның киржикчилерин болгаш аалчыларын, көрүкчүлерни амдангы аш-чем-биле хүндүлөп хүнзэн.

Маргылдаага киришкен эш-өөрүңге, ону сонугурап келген көрүкчүлөргө салым-чаяанныг чурукчу, спортчу Киров Хунан сагыш-сеткилин ханызындан өөрүп четтиргенин илереткен.

Чамыяң **ОНДАР,**
ТР-ниң күш-культуразының
болгаш спортунун тергини.
Ак-Довурак хоорай.

Шуй сумузунун чурттакчыларының аразында мячиктиг хоккей — нептеренгей оюн. Шуй ортумак школазында ажилдап чоруур Аракчаа Күжүгет, Аңчы Хертек, Сергей Куулар, Виктор Алдай, Орлан Кочаа, Эрес Ооржак, Дадар-оол Хомушку дээш, өске-даа башкыларның соруктуу, спортка хандыкшылы аныяк-өскенге үлегер бооп турар. Аныяктар биле хоочуннар чылдың-на, соок дүжери билек, делгем, көрүштүг катокту кудуп алырлар. Аңаа кожуун болгаш республика чергелиг маргылдааларны эрттирери чаңчыл болган. Бо чаа үнүп келген чылда база чунгу белең. Чүгле өскээртен келген спортчулар-биле эвес, а суурнун чурттакчылары боттары аңгы-аңгы командаларга үстүп алгаш, маргылдааларны удаа-дараа эрттирип турар. Хостуг үезин шын ажыглап, кадыын быжыктырып, спортчу мергежилдин бедидип турары — өскелерге улуг үлегер. Шуйга чеде бергеш, чунгуда чунгулаан кижилерниң хөйүн кижиге магадаар.

2013-2014 чылда республика чергелиг мячиктиг хоккей маргылдаазына шуйжуларның тии-

лекчи болганы дээрге, оларның спортка хандыкшылын көргүзүп турар.

Эрткен чылын март 1-3 хуннеринде хоккей оюнунун хоочуну база ТР-ниң алдарлыг башкызы, Бай-Тайга кожуунга болгаш Шуй суурга спорттун бо хевириниң үндезилекчилериниң бирээзи Ким-оол Көк-оолович Сарыг-Донгактың 75 харлаанына тураскааткан хоочуннар аразына республика чергелиг хоккей маргылдаазы бедик деңгелге болуп эрткен. Аңаа Бай-Тайгадан — ийи, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Улуг-Хемден, Чаа-Хөлден дээш, нии-тизи-биле 7 команда киришкен. Хоочуннар аваангыр, чараш оюну-биле аныяктарны кайгаткан. Суурнун хоочуннарының юбилейлерни спортчу хемчеглер-биле эрттирери чаңчыл болган. Ону бистиң алдарлыг башкыыс Ким-оол Сарыг-Донгак эгелзэн. Аныяктар хоочуннардан үлегерни ап, оларның-биле деңге ойнап турары кончуг эки. Кафе, ресторанның хөй арага-дары ижи, юбилейни байырлаары шын эвес. Ооң орнунга шуйжулардан үлегер ап, кыжын боорга, хоккейге,

чайын хол болгаш бут бөмө ойнап, байырлаар болза, ажыктыг.

Арбай-оол Баавыл Тайга кожуунун Шуй б. Хемчик ортумак школада ажилдап, спорт, туризм-зы-биле хөй-ле эки ажил кылган. Черниң уг-шин талазы-биле бедик мергеж башкы, «Россияның хун туризи» деп хөрек демд эдилекчизи, биче сеткилдизааргак, хүндүлээчел кижиге чырык адынга тураскааткан публика чергелиг мячиктиг кей маргылдаазын эрттир кожуунун хоочуннар, аны болгаш спорт чөвүлелдери төрөлдери, чоок кижилери гурушкан.

Февраль 6-7 хуннеринде Тайга кожуунун Шуй суурга чун спортчу Арбай-оол Күжүгет Баавылдың чырык адынга кааткан аныяктар аразына республика чергелиг хоккей маргылдаа болуп эртер. Сонугурап о чыларны, маргылдаага киржик спортчуларны чалап тур.

Шеңне **КУУЖ,**

Тээли суур.

ЭР ХЕЙ, АСКАР!

Чеди-Хөл кожуунун Чал-Кежиг суурга эрткен субботада Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аныяк хоккейжи Аскар Оюн-биле ужурашкан. Ол хун суурлардан келген школачы командалар аразына хоккей маргылдаазы болган. Чеди-Хөл кожуунун тус чер удуртулганы хоккей ойнаар эки шынарлыг дошту кылып бергени, оолдарның ада-иелери спортчу хепти долузу-биле садып бергени аныяк спортчуларга улуг деткимче болган. Ооң мурнунда оолдар Элегес хемниң дожунга ойнап турган болза, ам олар кылымал дошта хүнүн-не орай кеззеге чедир ойнап турарлар.

«Хем дожунга ойнаары айыылдыг, ынчангаш каток кылыр деп шийтпирлеп алган бис. Ооң дожун 15 хонук дүргүзүндө куттуруп тургаш, кылдыыс. Катокту долгандыр чырыдылганы кошкан, ынчангаш оолдар аңаа орайга чедир ойнап турарлар» — деп, Чал-Кежиг суурнун чагырга даргазы Адыгжы Араптан чугаалады.

Тываның Баштыңы Шолбан

Кара-оол культура одааның тудун эргип чораш, маргылдааны сонугурап четкен. Оюн үезинде оолдарның конькиге эки чунгулаарын ол көргөш, магадап ханмаан. Чал-Кежиг суурнун школа командазы тергидеп үнгөш, 80 муң рубльдин сертификаты-биле шаңнаткан. Арткан командалар база белек чок артпааннар. Шаңнал тыпсып турар үеде Шолбан Кара-оол Сайлыг суурнун ак формаларлыг оолдарын хая көрүндүр чыскаалыптарын дилзэн. Оларның аразында 7 дугаарлыг спортчунун чараш болгаш кашпагай оюнун сонугурааш, ындыг арга-биле ону тып алган. Шолбан Кара-оол 7 дугаарлыг спортчуну бодунче кыйгыргаш, ооң чараш оюну дээш «Эр хей!» деп мактааш, оолга Владимир Владимирович Путинниң дүрзүзүн чуратан футболканы берген. Он бир классчы Аскар Оюн дарганың белзэн кедип алырга, эш-өөрү ооң-биле чурукка тырттырып алган. Сайлыг суурнун команданың оолдарына шуптузунга мындыг футбол-

каларны белекке бээрин Чал-Кежиг аазаан. Чал-Кежиг 15 кижиден тургустунган тийишчи командазына «2020 чылга чуртукчуларга болгаш спорт сайзырадыр» деп ТР-ниң Күш-культура, спорт, туризм программасы-биле спортчу хемчеглер (коньки, шлем база хоккей) садып алыр акша-хөргөш үндүрүп бээр.

Аныяктар болгаш уруглар кадык амыдырал база спортка кириштирилгези дээш Чеди-кожууну, ылаңгыя Чал-Кежиг суурнун удуртулганы Шолбан Кара-оол мактап демдеглээн. Черниң чонун боттарының кылы белек болгаш одаан тудуп алган дээш мактааш, четтиргенин илереткен, тудугну бо чылдың чайгачы дир доозуп алырынга дуза кадаа аазаан. Клубтун кол өззү туткан, ам чүгле иштики ажилда арткан.

Чеди-Хөл кожуунун администрациязын ТР-ниң Тудуг болгаш коммунал ажил-агый чаргызының яамызы-биле кады Чал-Кежиг суурнун Культура башкызының тудуун доозарда смета саналгазын кылгаш кириерин чак Баштыңы дилзэн.

Хоккей маргылдаазына оюнун хоочуннары 79 харлыг Баамгуш, Николай биле Михаил Оюн эжишкелер сонугурап көргөннер. Николай — тыва эки чарачы, фронтучу Донгулак Оюн оглу, а Михаил — хоккей маргылдааларының чаңгыс удаа эвес тилекчизи, билдингир хоочун спортчу Чыылган чонун аразындан Чал-Кежигниң бичин чурттакчызы Ай Сай бичин-даа болза, авазы-биле чаңгыс чер-чуртулгалары дээш аар чедип келген, стадион шөлүндө ойнап маңнап-ла турган.

Чал-кежигжилерге Чазак Баштыңы Ш. Кара-оол ам-даа ийи кейжи, кадык-чаагай амыдырал чүткүлдүг боорун күззэн. Суурнун аныяк удуртукчузу Адыгжы Араптанниң эки чедимчелиг ажилы дээрзинге ол бүзүрелин илереткен. Алдынай **СОЯ**

«Муңчу» малчын

Кандыг-даа байдалда туружун салбас

Чөөн-Хемчик кожуунун Хайыра-кан сумунда чурттап чоруур «муңчу» малчын Сергей Сүгеевич Сатты, кандыг-даа нитилелге чурттап чорааш, бодунуң туружун салбаан күш-ажылдың хоочуну-дур деп үнелээр кижиге болдум. Хөй чылдар иштинде журналист болуп ажилдап чорааш, кандыг кижилерге душпадым дээр. Сергей Сүгеевич ышкыш кижилер турар-даа болза, бодунуң арга-дуржулгазын, ак сеткилдиг күш-ажылын кандыг-даа нитилелдин мурнунга долгуз-биле бадыткаан кижилер ховар.

Сергей Сүгеевич 1955 чылда авазы-ның-ачазының дун оглу болуп төрүттүнгөш, сес думалыг болган. «Хөй улустуң улуг дээрге улуг харысалгалыг. Минниң келирмеге-ле, мал аразынга өскөн мен. Ол үеде малчыннар дузалажыр улус эвээш боор чүве, ынчалдыр-ла үениң аайы-биле ада-иемге дузалажып, думаларым өстүржүп өзүп келдим. Ам алдан карлай бердим, бо үениң иштинде аар-берге солун оруктары эртип келдим» — деп, ол чугаалады.

Оон намдарын «ажып» көөргө, совет үениң аныяк кижизинин эрткен оруу араакка көстүп кээр. Школа дооскан оонда «СЭКП-ниң XXII съездизин» аттыг совхозка 15 харлыындан эгелеп тракторист ажилдап эгелээ. 7-10 хонук-арың ээлчег планын доктаамал ажыраңгай келген. Малчыннар аразынга социалисттик чарышка доктаамал 100-тен аскааннары камгалап ал келген. 1972-ылда шеригке тракторист мергежилдиг оруткан. Шеригден Чадаана автобаазы-нга улаштыр чолаачылай берген. Аңаа чылдап тургаш, автобаазаның мурнакчы лааачыларының санынче кирип, планын ыр күүседип турган.

Оон чугаазы-биле алырга, ол үеде ртия социалисттик чарышты дыка-ла, бүгү адырлар аайы-биле организас-турган. Ол түнелдерин ачызында алдары бедип, шаңнал-мактал Сергей Сүгеевичини ойбаан. Ийи беш чылдарының хуусаа бетинде күүсеткеш, ийи ап Москва хоорайже «Улус ажил-агы-ның чедиинкинеринин делгелгезин-баар путевка-биле шаңнаткан. Оон уу районун болгаш республиканың үлүл самбыраларынга доктаамал танын чон сактыр боор. Эки ажилы-ш Индия баар халас путевка-биле наткан чери база бар. Бир катап Кара айга халас путевка-биле шаңнадып, а дыштанган. Бир эвес Сергей Саттын шаңналдарын санап бижири болза, а-ла хөй.

Ол үеде партия аныяк-өскенге дыка өөредилгени берип турганын улуг ыгы чон сактып чор боор. Чылдың ели-биле дыка хөй чемпион аттарны, аларны, демдектерни ал келдим. Ол Социалисттик Күш-Ажылдың Маады-бола баштап алгаш хөөрөп чоруурун ыр-дыр мен. Комсомолдун Чөөн-ик райкомунун бирги секретары тур-М.И.Ондар баштап алгаш, автобуска-ның мурнакчы аныяктары дыка хөй-навыялыг саанчы Алдын-кыс Са-

наа-Байыровна оларны олуртуп алгаш, ырлажып чоруурун сактыр-дыр мен. Күш-ажылдың маадырлары-биле уттундурбас оруктары чалыы үемде эрткенге чор-гаарланып чоруур мен» — дээр хоочун болду. Кижинин аныяк чылдары ышкыш хөглүг үе кайын турар боор, ону чугаалап орташ, хоочун ханы боданы бээр чорду.

Үе чангыс черге турбас болганда, ачазы «бурганнай берген» соонда, өг-бү-лениң улуг оглу болгаш, мал ажылынче шилчил кирген. Ийи-үш чыл хой кадарып чорааш, авазын пенсияже үдээш, ол үеде совхозтун директору С.Дамба-Даржаа С.С.Саттын ажилгырын эскерген, сов-хозтун улуг чылгычызынга томуйлаан. Ам канчаар, совхоз директору улуг бүзү-релди көргүзүп турда, эш кадарчы кыл-дыр Мандаков Сат-биле эштежип алгаш, чылгычылап кирипкен.

— Чылгы кадары аңаа-бир ажил эвес дээрзин бодумга шигээдип алдым. Удаваанда чылгычыларның «чүсчү» клу-вун тургузуп, оон кежигүнү болдум. Бо клуб дөрт чыл болганда, СССР дүшкен соонда, кады дүжүп калган. Кажан чурт рынок экономиказынче кириптерге, бо-думнун хуу малынмы өстүрүп эгеледим. Силер Тестин алдарлыг малчыны Данзу-рун Ивановн дугайында очерк бижип ту-рунарда хоочун малчын мынча дээн бол-гай: «Социалисттик нитилелдин частыры-хуу мал биле күрүне малының аразында болган». Кончуг шынын чугаалаан мал-чын болгай. Бодунуң бут кырынга тургу-зуп алган думаларым төрөөн авазының өөредип, кижизидип каан аайы-биле мал ажылында ажилдап чор бис. Амгы үеде алды коданда 3000 ажыг хой-өшкүнү, 300 хире чылгыны, 300 ажыг инекти бо-тарывыс күжүвүс-биле азырап өстүрүп чор бис. Ийи кижиге «муңчулар» аразынче кирди. Ада-иевистиң изин истеп, олар-ның малчын деп ат-алдарын сыкпайн, бистер, ажы-төлдери, уламчылап чурттап чор бис. Бистерни дөзөп, моон соңгаар ажы-төлүвүс уламчылаар дээрзинге бүзү-релим улуг — деп, ол чугаалады.

Сергей Сүгеевичинин үш оолдары ада-иезинге дузалажып малчынап чо-руурлар. Улуг оглу Саян С. аңгы кодан хойлуг. Семен Сат чылгы малды өстүрүп чоруур. Уруу — эмчи. Республиканың бүгү Наадымдарының киржикчизи Сергей Сат 2012 чылда республиканың делегациязы-биле кады бүгү Моолдун Наадымынга ки-ришкен. Бо чылын Тыва биле Россияның демнежилгезинин 100 чылы юбилейлиг медаль-биле, ТР-ниң Чазаның болгаш ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлел би-жиктери-биле болгаш өртектеги бараан-нар-биле шаңнаткан.

Түннелинде чүнү чугаалап болурул дээрге, ажилгыр, бүдүштүг кижилер кан-дыг-даа нитилелдин мурнунга тура дүш-пес, чуртунга, чонунга ажыктыг дээрзин Сергей Саттын намдары, ажил-ижи дор-ту-биле бадыткап турар. Мында бир онза-гай, солун чүүл болза, арат ажил-агынын бригада керээзи-биле удуртуп-баштап турары республиканың арат ажил-агы-ларында чаа чүүл болуп турар, ийи тала-зында, хөй шээр малды, чылгыны болгаш инекти бир деңге өстүрүп ораы онза-гай. Шак бо хире хөй малды өстүрүп, ажаап, тудуп турар арат ажил-агылары республикада ховар-ла боор. Кандыг-даа үеде төлөптүг кижинин күш-ажылын шаңнал-мактал черле ойбас. Социалисттик нитилелдин орден, медальдары, рынок экономиказының үезинде Чазактын шаң-налдары ону ойбайн чоруур. Сумунун болгаш кожуунун социал-экономика-тыг хөгжүлдесинге бодунуң үлүүн кириш-тирип, оларның эртирип турары куль-тура-массалыг хемчеглеринге доктаамал кирип, деткиччилеп чоруур. Кижиге деп бедик адынга төлөптүг хоочунунуң намда-рын кыскалады «ажып» көөргө, өскөл-гө ажыктыг, өөредилгиги чүүлдер-ле хөй.

Сергей ХЕРТЕК,
хоочун журналист.

Ызыгуур салгаан шеверлер

Хоорайның төвүнде «Шахтер оол», чаа хевирниң «Азияның төвү», «Хааннар аңнаашкыны», «Тевелиг оол», «Эне-Сай» кыс көжээ, Сүбедей спорт комплекзи-нин мурнунда «Мөңгө хайгылчы», чаа туттунган аныяктар төвүнүн ча-нында «Аныяк өг-бүлө», Буян Ба-дыргының тураскаалы дээш, чаа тураскаалдар-ла хөй.

Бо удаада Улуг-Хемнин эринде кыс көжээ «Эне-Сай» тураскаалы-ның болгаш оон авторунун дугайын-да бижикиседим. Ол кайгамчык чараш ажилдың автору Россияның Чурукчу-лар эвилелиниң кежигүнү Сайын-Маа-дыр Байынды болду. Сайын-Маадыр-республиканың Р.Д.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазын база Москваның уран чүүл академиязының скульптура салбырының доозукчузу. Сайын-Маа-дырның берге ажилыга оон ачазы, Россияның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, хоочун даш чонукчузу Р.Д.Кенденбиль аттыг уран чүүл шко-лазының чурулга башкызы Эрес-оол Байырович үлүг-хуузу кирип, арга-дуржулгазы-биле дузалашкан.

Эрес-оол Байырович бичизинде-ле өгбелеринин ус-шеверин көрүп өскөн бол-гаш, оларны өттүнүп, бичи-ле хостуг үезин-де чөвүрээден, чымчак ыяштан янзы-бүрү чүүлдер чазарынга ынак чораан. Алдыгы класска өөренип тургаш, хол бөмбүү ойнап турар оолду чазан. Эң баштайгы ажылы ол болган. Оон ачазы Байыр Байынды школа-га чазаныр бөлгүм удуртуп, бичи уругларны чазанырынга өөредип турган. Дагже кылаш-тажып үнгөш, рюкзактарга чазаныр даштар-ны чыып суп алгаш, халчып бадып кээрлер. Көдээ суурга, мал-маган аразынга өскөн болгаш, хөй кезинде хөй, өшкү, те, чуңма, аът, сарлык, анай, хураган, дилги, кодан дээн ышкыш черлик болгаш азырал дириг амытан-нар чазарынга ынак. Эрес-оол Байырович Кызылдың уран чүүл училищезинин чурулга салбырын дооскаш, Саглы суурга чурук баш-кылап ажилдап чораан. 1994 чылдан эгелээш амгы үеде чедир Кызылдың Р.Д.Кенденбиль аттыг уран чүүл школазында салым-чаянныг оолдар, уругларны өөредип, ажилдап чо-руур. Доостурган өөреникчилеринин аразын-да Россияның Чурукчулар эвилелинче кирген оолдар, уруглар хөй. Оон ийи ажы-төлүнүн бирээзи Сайын-Маадыр өгбелеринин шевер угун салгал, чазанырынга ындындан салым-чаянныг болган.

Шаанда Эрес-оол Байыровичинин ачазы Байыр Байынды Черзи кырган-ачазы-биле кады демнежи алгаш, өгленишкен аныяк-тарның өөнүң иштин, эт-севин чазап, чонунуң чагыларын кылып чораан. Ол үеде ойнаа-рак деп чүве бар эвес, бар-даа болза, көңүс ховар турган болгай. Чымчак ыяштан бичи уругларга аң-мең, дириг амытаннар дүрзү-лүг ойнаарактар чазап тургаш, чоорту даш чонарын база шенеп, Ак-Туругун Алдын-Булакка чонар дажы-биле чазанып эгелээш ол ажилга хандыкшып, сонуггалы улам күштелип, өг ишти чазар ажылын кагаш, даш чонуп эгелээшнер.

Черзи кырган-ачазы кылган ажилдарын Кызылга эккеп, Чурукчулар эвилелинге ду-жааганының соонда, Россияның Чурукчулар эвилелинин удуртукчулары ону Кызыл хоо-райга ажилдаары-биле чалаан. Ону чурттаар бажың болгаш мастерскаяга чазаныр ажил-биле хандырган. Ажы-төлү кырган-адазының соондан Кызыл хоорайже соңуг-мурнуг көжүп кирип келгеннер.

1984 чылда, Тываның 40 чыл ою болуп турда, Бай-Тайганың шевер оолдарын ча-лааш, оларны эвилелдеп алгаш, Кызыл хоо-райның төвүнде фонтанны Эрес-оол Байы-рович удуртуп кылган. Оон ол ажылы — амгы үеде чедир найысылалыыстың төвүн каас-таан чараш тураскаалдарның бирээзи. Хоо-райның чурттакчылары болгаш оон-моон келген аалчылар чайгы хүнүн караа изидир хүннеп кээрге, ол фонтанны долгандыр, кыр-ган-чалыы дивес чыгып, аян-тээлеп, сериит-тенип олургулаар.

Эрес-оол Байыровичинин чүгле кырган-ачазы, ачазы, оглу узаныр-чазаныр эвес, а

Эрес-оол, Сайын-Маадыр Байынды адашкылар.

кады төрөөн кыс думазы Елизавета Байы-ровна — база ызыгуур салгаан шеверлеринин бирээзи. Ачазы, думазы үжелээш кады ажилдап чораанын, ачазының ажы-төлүн чазанырынга, уран чурулгага өөредип, бо-дунда бар-ла турган билин, дуржулгазын дамчыдып чораанын Эрес-оол Байырович улуг чоргаарал-биле сактып чугаалаар болду. Олар кайызы-даа — тус-тузунда Репин аттыг шаңналдарның эдилекчилери.

Бодунуң ээлчээнде Эрес-оол Байырович оглу Сайын-Маадырга ызыгуур салгаан ус-шевер талантызын, арга-дуржулгазын дам-чыдып чоруур. Черле ынчаш, адашкылар-ның бот-боттарының аразында найыралды аажок, чүнү-даа кады демнежи сүмележир, кылып чоруур ажылы, сонуггалы чангыс аай болгаш ындыглар. Оларның бажыңы-да холдан кылган тураскаалчыгаштарның хөйүн эскердим. Хериминин иштинде амгы үеде кылып турар ажилдарын улуг шыгы-лар-биле шып каан турарын көрдүм. Оозун бодаарга, кандыг-даа үеде, каяа-даа ажилын холдан салбайн кылып чоруур хире. Чогаал-чы кижинин сагыжыга бодалдар хенертен кире хонуп келир, ону ол-ла дораан саа-зынга демдеглей шаап албас болза, куш чүү дег, кайнаар ужуга бергени билдинмейн баар, ону дедир чыып алыры дыка нарын. Ынчангаш дүне уйгум-даа дивес, хүндүс ча-йым чок-даа дивес, башка бодалдар кирерге, бижип четтигер дээр болгай. Ол дег база чу-рукчу, скульптор кижинин ажылы — солун-даа, нарын-даа ажил.

«Эң эгезинде үш кижиге көжээлер кы-лыр деп турдуус. Ийи кыдында эр улус, а ортузунга кыс кижиге, ол чүнү тайылбырлап турарыл дээрге, ийи эр кижиге — Каа-Хем-биле Бии-Хем, а ортузунда херээжен кижиге — Улуг-Хем. Үениң кыска болганы-биле чангыс көжээге ол идеяысты таарыштыр чогаа-дып кылдывыс. Оон хөрээнде силбиле каан ийи адыр угулзалар — Каа-Хем биле Бии-Хемниң демдээ, ийи эмиглери — Улуг-Хем-ни балык-байланы элбек, чегерикчи хем дээн, херээжен кижинин холунда «Азияның төвү» дээрге Азияның төвүнүн магалыг-чаа-гай чоруу ие кижинин буянында дээни ол, оон адаанда ийи балык тодуг-догаа амыды-ралдың демдээ бооп турар. Ынчангаш кыс көжээниң адын «Эне-Сай» деп адаан чүве» — деп, чараш тураскаалдың автору Сайын-Маадыр тайылбырлады.

Сайын-Маадыр адашкылар Тиелелгениң 70 чыл оюнга Тыва эки турачыларга турас-кааткан тураскаал кылыр мөөрейге кирип дээш, холунда боо тудуп алган айттыг эки турачының македин кылып алганын көргүс-тү. Айттыг кижиге тураскаалдың дөжээнде бир талазында — айттыг шериглерни, а бир талазында — хөй белек чүдүрген тергелиг айттарны оюп чураан. Бир эвес мөөрейге тиелеп эрте бээр болза, найысылалыыстың төвүн каастаар чараш-ла тураскаал чорду.

Айдың ОНДАР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

АМЫДЫРАЛ ОРУУН АЙТЫР «СЫЛДЫЗЫВЫС»

Бистиң хүндүлүг ававыс **Делгермаа Чоодоевна КОЧАГАНЫ** январь айда 80 харлаан байырлары. Ававыс — 40 ажыг чылдар иштинде өөредилге шугумунга ажыл-

даан хүндүткелдиг башкы. Күш-ажылдың хоочуну, ТР-нің алдарлыг башкызы, Хоочуннар чөвүлелинің кежигүнү, Тыва АССР-нің алдарлыг башкызы, Самагалдай суурнуң хүндүлүг хамаатызы, РСФСР-нің башкылар ниитилелинің хүндүлүг ажилдакчызы, С. Токаның юбилейлиг медалының эдилекчизи.

Ол — 4 ажы-төлүнүн, 12 уйнуктарының быжыг чөлөнгижи. Черге чедир мөгейбишаан, амыдырал чаякчызы, ай дег, хүн дег чылыг, чырык, авыралдыг ававыс сенээ дараазында одуругларны сөңнедивис.

Чырык черге бисти чаяп өстүрүп каан
Чылыг сөстүг, эргим, ынак ававыска
Өртемчейде бар-ла турар буйн-чолду,
Өлчөй-кежик, өөрүшкүнү күзедивис.

Сезен харлап улгатса-даа, омак-хөглүг,
Сергек чаңныг, эрес-кежээ, сеткили ак,
Чечен-мерген, бөдүүн болгаш хүндүткелдиг,
Чедишкинниг, үлегерлиг авайывыс.

Аас-кежик, чедишкинни алгап-йөрзүн,
Амыдырал оруун айтыр «сылдызывыс».
Ажы-төлүн аразынга дыштыг-шөлзүн,
Амыр-менди ам-даа хөй чыл чуртта, авай!

Хүндүткел-биле, уруглары, уйнуктары
база хөй санныг төрелдери.

Бистиң эргим, чоок кижилеривис, Тыва Республиканың алда артизи **Леонид Ондарович** база өөнүн ишти **Алима Монгул-оо** на **КАҢ-ООЛДАР** 60 хүннерде 45 харлаан юбилейин демдегледиптир турар. Ынчангаш хүндүлүг кижилеривиске юбилейи база чыдар Шагаа байырларын таварыштыр быжыг кадыкшылды, аажикти, өөрүшкүнү күзевишаан, ажы-төлүнүн, уйнуктарының, чонунун аразынга ам-даа өмөк-дөмөк бооп, сүлдөзи Сүт-Хө Сүмбер-Уула, Өвүр черниң Тээли даа дег бедик чоруурун сеткил ханызындан күзеп ор бис.

Керни Анай-Хаак, уйнуктары Чимит-Доржу, Намзы
Өвүрде кудалары Иргиттер, Монгуштар, Санчайлар

Бистиң эргим киживис **Борис Мокур-оолович КУУЛАР** хүннерде 50 харлаан юбилейин демдегледип турар. Ол Кызыл районуң «Отчугаш», «Найрал» кинотеатрынга киномеханиктеп алып чораан, амгы үеде хуузуңда малын малдап, Шуй суурда чурчоруур. Акывиска, дуңмависка юбилейин таварыштыр изиг бедирбишаан, кадыкшылды, ам-даа омак-хөглүг чоруурун күзедип

Херелденген аас-кежикти,
Каң дег кадыкшылды, өөрүшкүнү күзедивис!
Эки бодаан бодалдарын,
Эртенги хүн хаязы дег чараш чорзун!
Бедик даглар баштарыңа барып деггеш,
Боду сенче эглип барып чылдып чорзун!

Кады төрээнеринден, чээнеринден

Кадыкшыл

ГРИППТЕН КАМГАЛАНЫРЫ

Агаар-бойдус соой бээрге, чидиг респираторлуг вирустуг инфекция (ОРВИ) болгаш ооң өске хевирлери, ылаңгыя грипп эгелээрин билир бис. Тывада, Россияның өске регионнары-биле дөмей, амгы үеде ОРВИ, грипп аарыгларының көдүрлүүшкүнү чоруп турар.

Эмчилерниң чугаалап турары-биле, аарыг кижилерниң саны хүн келген тудум-на, көвүдөп турар. Тывада амгы үеде ОРВИ-ден аараан 5000 ажыг таварылга бүртүктеттинген. Чурттакчы чоннуң хөй кезини эмчилерниң дузазын албайн, бажыңнарында боттары эмненип, аарыгны улам-на кедеридип алган боору чажыт эвес. Республиканың 1 дугаар уругларның соматика эмнелгези база бо хүннерде бичин чаштар-биле долган. Бир харга чедир чаштарның кадыының чедир быжыкпааны-биле ОРВИ-биле аарааш, улуг кижилерге бодаарга, аарыгны аар эртерин ада-иеге сагындырып каары чугула.

Хереклекчилерниң эрге-ажыын камгалаар ТР-де эргелели ОРВИ болгаш грипптиң эпидемиологтук чадазының деңгели Тывада бедик бооп турарын демдегледип, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарда тыныш органның респираторлуг аарыглар талазы-биле эпидемиологтук чадазы барык 2 катап улгатканын база Эрзин, Танды кожууннарда эң хөй аарыг кижилер бүртүктеттингенин дыңнаткан.

Тыва Республиканың девискээринге грипп болгаш чидиг респираторлуг вирустуг инфекция талазы-биле эпидемиологтук байдалдың чогумчалыг эвези-биле холбаштыр, а ол ышкаш республикага санитар-эпидемио-

логтук таарымчалыг чорукту хандырар сорулга-биле ТР-нің Чазаа карантинни чарлаан.

Кышкы үеде организмде витаминнерниң чедишпезинден кижиниң иммунитетти кошкар, ынчангаш ОРВИ азы грипп-биле аарый бээр айыыл улгадыр. Ону болдурбазы-биле база аарый берген таварылгада чүнү канчаарын номчукчуларывыска таныштырар-дыр бис.

Чидиг респираторлуг вирустуг инфекциялар дээрге аарыгның өөскүдүкчүлери (вирустар) кижиниң тыныш органның дамчыштыр мага-ботче кирген соонда эгелээр халдавырлыг аарыглар болур. А грипп дээрге ОРВИ-нің эң-не берге хевир. Ынчангаш аараан кижилер боду аарыгны тодарадып эмненип болбас! Шын диагношту болгаш эмнээшкенин чүгле эмчи салыр дээрзин утпаңар.

ОРВИ биле грипптен баш бурунгаар камгаланыр эң-не дээштик, идегелдиг аргазы — вакцинация азы тарылга кылдырары деп, эмчилер чугаалап турар. Гриппке удур тарылганы чогуур үе-шаанда кылдырып алган улустуң 80-90 хуузу аарыгдан камгалаттыңан болур. Сыкырткан вакцина аарыг тыгылдырбас, а мага-боттуң камгалал күштерин (иммунитетин) быжыглаар. Вакцинада кирип турар эмнер вирустарга удур демисежир күштү тургузар. Оң тургузуун чыл санында грипптиң чаа тыптып, улуг хора чедирип турар вирустарының аайы-биле чаартып, өскертип турар.

Тарылгадан аңгыда иммунитетти витаминнер дузазы-биле быжыктырып болур. Иммунитет — кижиниң организмининг янзы-бүрү аарыгларга удур демисежир кол күжү. Бир эвес ол быжыг боор болза, грипптиң си-

лерже халдаары-даа чөгенчиг. Иммунитет быжыктырар эмнерни база витаминнерни деңге ижери чугула, ылаңгыя С витаминни. Ол лимон, апельсин, мандарин, киви дээн чижектер чимистерде бар.

Оон аңгыда дараазында сүмелерни доктаамал күсөдип турар болза, ОРВИ, грипп аарыгларындан камгаланып болур. Кудумчуже үнерде, даштын агаарга таарыштыр кеттинер. Арыг агаар тынарга, мага-ботка кончуг эки, ынчангаш хөй агаалаары күзенчиг. Респираторлуг аарыглар өөскүп турар үеде, аргалыг болза, хөй кижилер чыылган черлерге барбазын кызыдыңар. ОРВИ эпидемиязының үезинде бажыңнардан үнерде, думчук аржылың, эмчи масказын алып чоруңар. Ол мага-ботче инфекцияның дамчыырын чайладыр. База бир кол чүүл — амы-хууда арыг-силиг чорукту шыңгыы сагып чоруңар. Кеткен хевирер, орун-дөжээр арыг-силиг тудуп, бажыңны доктаамал аштап-арыглап, агаарладып туруңар.

ОРВИ азы грипптен аарый берген таварылгада, бир дугаарында, эмчини чалаар база аарыг кижиниң чөмөннү аяк-савазын аңгылаар, арнынга эмчи масказын кедерин эмчилер сүмелеп турар. Аарып турар үеде доңуп болбас, оожум-дыштыг байдалга чыдар. Хөй чылыг суксун (малина, липа чечээниң вареньезин, ары чигири холаан шайларны, ыт-кады азы эм оъттар хандызын) ижери чугула. Хөй суксун-биле кады мага-боттан вирустар, хоралыг бүдүмелдер үне бээр болгаш иммунуг системаның эки ажылдаарында дузалаар. Бо каш бөдүүн дүрүмнерни сагыр болза, аарыгдан камгаланып, чайлай бээр магадылал улуг.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

УРУГЛАРНЫҢ НЕВРОПАТОЛОГ БОЛГАЛ ИЖИН-БААР (ГАСТРОЭНТЕРОЛОГ) ЭМЧИНИҢ ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫНЫ

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (парк дужунда)

Ажылдаар шактары: 9.00-18.00

Улуг-хүн — дыштаныр хүн

Харылзажыр телефону:

8-923-267-47-29; 8-923-559-93-65.

Эмнээшкени таарышпайн барып болур, эмчи-биле сүмележир херек.

Лицензия № ЛО -17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 22-де Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы тывыска.

Телевирлиг үндезинге парлаң

Ие (өг-бүлениң) капиталының

акша-хөреңгизин бажың тударыңа, бажың (чуртта) дадып алырыңа ажыглаары-биле чээлини бээр.

Тел. 8-923-389-70-57, 8-923-543-05-47.

КПК «Согласие», шындылгала №104 от 13 октября 2011г.
ОГРН 1061901008806

Телевирлиг үндезинге парлаң

Читкенин барымдаалааш...

2014 чылда Бай-Тайга кожуунунң Хемчик ортумак школазы дооскан дугайында **Анджела Серекеевна ХЕРТЕККЕ** тывыска № 01704000000668 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күчөк деп санаар.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Кара-Сал Маргарита Семис-Кокковна вх. № 2912/8з от 15.11.2014 о предоставлении земельного участка из категории земель населенных пунктов на условиях аренды с общей площадью 600 кв.м., расположенного по адресу: РТ, Кызылский район, пгт. Каа-Хем, ул. Куминова, д. 12 для индивидуального жилищного строительства.

Чаңгысклассчы эживис Чечек Бүрүшкековнаның ачазы **Бүрүшкек Хертекович ДЕЛГЕРНИҢ** үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр эживистин, оң кады төрээнеринин, чоок төрелдеривистин кажыыдалын үлежип тур бис.

Б. Борис Салчакович болгаш Кызылда эштери

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар **А.М. МОНГУШ**.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаан ама.

Тираж 5302. Чагыр 8. Номери парлагаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялары адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечилер дугаары — **ПИ № ТУ17-00068**. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияны дыйнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.